

Двері відчинилися і ми втиснулися до камери. За нами заgrimів залізний засув, а перед нами було надзвичайне, неймовірне видовище, якого не міг би уявити собі найліпший фантазер на волі. В яскраво освітленій камері, площею 30 — 40 кв. метрів, 14 ліжок були майстерно встановлені одне на одне у три яруси, попід саму стелю. На кожному одинарному ліжку вгорі і внизу лежало по 4 чоловіки. „бічним валетом”, при чому крайні прив’язані були за поперек до ліжка рушником, щоб не впасти спросоння додола. Попід задньою стіною стояла довгаста, на 30 сантиметрів завширшки шафа з комірками для посуду. Зверху на ній лежав лише один, як крез. Вся цементова долівка попід ліжками була переповнена людьми, що лежали буквально як оселедці у бочці, боком, і як я скоро переконався, переверталися на другий бік через деякий час, по команді, бо інакше не могли влягтися. Ми мали місце лише стояти біля самих дверей не рухаючись, щоб не наступити комусь на голову. На нашу появу підвелось багато заспаних брудних і зарослих голів і, побачивши, що нема нічого особливого, знову полягали. Черговий сказав нам, щоб ми до ранку лишалися на місці, закрыв тюремну адміністрацію, що ще дає людей до камери: „Ну що ж вони, чорти, думають — вже 116 чоловік!”

Справді, в камері не тільки не було вільної латочки, а й буквально не було чим дихати, особливо стоячи. Паркий сморід від людей і „параші” забивав дух. Ми змушені були присісти навшиньки, щоб полегшити дихання. Один по одному, спід ліжок вилазили якісь заспані страховидла в людській подобі до „параші”. Для них це була надзвичайно складна операція, бо треба було перелазити по тілах, розбуджуючи товаришів. Деякі з них реагували спокійно, а інші лаялися і часом, зпросоння, давали навіть стусана під боки. Ті, що підходили до дверей, питали нас звідки ми, що там на волі, чи нічого не чути про амнестію і вертали на місце таким же „тернистим” шляхом.

Ми нічого не розпитували, щоб не турбувати мешканців камери розмовою, лише спостерігали. І певне, коли б і ми не опинилися в такому становищі, нам було б не тільки гірко, а й смішно від того видовища. Пі-

зніше, вже на волі, дуже хотілося мати фотознімку з нього, бо зі слів тяжко уявити ту картину, її може лише відтворити в пам'яті.

На горішньому ліжку, спереду, спав якийсь великий, оброслий чорною бородою чоловік і неймовірно голосно хріп. Мені здавалося, що це мусів бути якийсь розбійник, що чудом зберігся ще з XVII—XVIII століття. Пізніше виявилось, що це керівний науковий співробітник київської обсерваторії — професор Б. І. — людина з великою ерудицією й веселою, оптимістичною вдачею. Пізніше, коли я з ним добре познайомився і розповів, що з першого погляду прийняв його за середньовічного розбійника, він весело сміявся. Доречі зауважити, що він ніколи не втрачав доброго гумору, навіть у найтяжчих умовах, коли його почав мордувати слідчий на допитах, вимагаючи зізнання в мітичному шпигунстві на користь Німеччини. Проф. Б. І. не витримавши тортур, написав йому велике зізнання — легенду про свої таємні, систематичні зустрічі з німцем Шопенгауером, в бібліотечі Української Академії Наук. Молодий слідчий, який очевидно почув ім'я Шопенгауера вперше, дуже зрадів, що йому зрештою вдалося вибити зізнання (або на мові слідчих — „розколоти”) такого „зубра” і побіг з тим зізнанням до начальника відділу, очевидно за дальшими інструкціями. Але незабаром він повернувся розлючений, вже з начальником відділу, і проф. Б. І. дістав добрих два десятки синяків за свою легенду.

Наші розглядини в камері перервав різкий дзвінок на коридорі. Люди швидко схоплювалися зі своїх місць. Найжвавішими виявилися ті, що лежали на горішніх ліжках, бо треба було за 15 хвилин розібрати „індустріяльну” споруду, поставити ліжка на місце й виставитися рядами „на поверку”. В камері склалася неймовірна метушня, бо один зачіпався за іншого і один одному перешкоджав, не бажаючи того. Та не зважаючи на це, ліжка швидко розібрали і встановили попід стінами, а арештанти, в тому числі й нас двоє, вишикувалися рядами. Тому що на підлозі всі не вміщувалися, чотирі ряди стояли на ліжках. Незабаром загримів засув і „штүрпак” на дверях скомандував „вніманіє!” До камери увійшов якийсь дегенерат, що називався „начальником коридора”. Він став на „парашу”, щоб було видніше, і тикаючи пальцем, перерахував нас ніби якісь штуки товару. Занотував щось у пам’ятничку і з пошаною д освоеї величності вийшов, не сказавши ні слова.

Коли всі зійшли з місць, в камері тяжко було розминутися, ніби десь на великому ярмарку. Нас почали розпитуватися що діється на волі. І знову те ж саме — чи ми нічого не чули про амнестію. Про це ми звичайно нічого не чули, це був лише бажаний міф в’язниці. Навпаки, ми могли тільки ствердити видиме збільшення арештів і морального пригнічення серед населення.

Ми, в свою чергу, цікавилися умовами побуту у в’язниці і тим як відбувається слідство, та в чому обвинувачують. Тут нам почали розповідати таке, від чого стало зовсім невесело. На допитах безжально б’ють людей, примушуючи писати різні легенди про злочини, яких люди не знали „ні сном, ні духом”, або підписувати такі ж легенди, сфабриковані самим слідчим. Ми більше не мали будьяких сумнівів в правдивості цих інформацій, тим більше, що двоє з наших співбесідників, продемонстрували нам свої спини, розписані синаками і кривавими смугами.

Зустрів я в камері зовсім несподівано й одного з моїх знайомих. Це був інспектор київського обласного відділу освіти — проф. Л. Я чув раніше, що його заарештували як „ворога народу” і мені здавалося тоді це дуже дивним. Проф. Л. мав вигляд скромної робота-

щої людини і я ніяк не міг би запідозрити його в чомусь злочинному, чи в якомусь бунтарстві. Знав я ще, що він мав трьох невеликих дітей і працював день і ніч, щоб сяк-так їх утримувати. А все ж, коли його заарештували, я подумав собі — а може там справді щось не в порядку, бо ж не може НКВД заарештовувати невинну людину. Про це кричали часописи, радіо, кіно-агітки. І чим більше розгулювався терор, тим голосніше виспівувала пропаганда про справедливість советської юриспруденції і „каїнову роботу” заграничної.

Тепер до мене підійшов цей чоловік і привітався. Я не міг його впізнати аж доки він не назвав свого прізвища. Я й після того не хотів вірити, що це він — так страшно змінився він за ці два місяці після арешту: виснажене, вкрай змучене, обличчя, заросле густою щетиною. Замість правого ока він мав червоно-синю пухлину. „Що ж це з вами сталося?” запитав я. „Та ви вже трохи розумієте, що робиться. Так само і зі мною. Досі не знаю за що мене арештували, а вже шість разів був на допитах. Це передучора дістав таку пам'ятку, за те, що не захотів підписувати фальшивого протоколу. Та хіба тільки це — показав він на око — подивіться тут: він дрижачими руками закотив сорочку і я жахнувся: вся спина й груди його були густо вкриті маленькими синіми цяточками. „Що ж це з вами сталося?” Дивлячись на нього я мало не заплакав. „А це дощечка така з дубового паркету є у мого слідчого. В ту дощечку він понабивав з 20 маленьких гвіздочків так, що з другого боку визирають лише кінчики. На допиті він змушує мене скидати сорочку і цим знаряддям провадить слідство. Уже сили не вистачає... Мабуть не витримаю більше й підпишу йому, що я син маршала Маннергейма, чи щось подібне”.

Мені починало поволі прояснюватися в голові, я починав більше розуміти, що тут сидять такі ж самі „вороги народу” як і я, але я все ще не розумів, в чому був сенс масового морду ні в чому неповинних людей. Зрозумів я це остаточно лише пізніше підчас дальшого перебування у в'язниці, а найбільше тоді, коли потрапив на каторжну працю до Сибіру, в неосяжні таєжні ліси. З тих лісів і надрів можна було мати мільйони чужоземної валюти, але хто ж поїде туди з власної волі замерзати в снігах, чи годувати незліченних комарів-безкоштовно, за шматок глевкого хліба і півлітра баланди з трухлої риби? А там же і мільйонів мало. То й б'ють двох зайців за одним замахом: гамують свій страх перед людьми, які можуть подумати, що в ста-

лінській конституції стільки правди як у жебрака грошей (а ще чого доброго й іншим можуть пояснити це) і одночасно з тим мають безкоштовно рабську силу, яку можна гнати як худобу хоч і на північний бігун. Там з неї можна висмокати всі соки на користь „со-
нячної соціалістичної вітчизни”, а вже потім і поховати безслідно у мовчазній мерзлоті. А допити і протоколи з дивовижними, нечуваними злочинами? Це мабуть для виправдання доцільності існування мільйонної армії правовірних опричників. Та певне ще й для пропаганди серед овець на волі — дивіться, мов, від яких вовків позбавив вас „недремлющий глаз НКВД”, ви ж розу-
мієте мабуть тепер, що ви голодні й голі через діяль-
ність цих „шкідників і диверсантів” — ось почитайте що вони самі про себе пишуть.

Я пригадав, як на зборах вичитували дивовижні свідчення відповідального співробітника нашої устано-
ви про його шкідницьку й шпигунську діяльність. Лю-
ди були ображені й обурені, вони говорили: „і хто б міг подумати, що цей тип умів так маскуватися перед нами. От бачите, чого варте НКВД, воно все бачить і знає”. Правда, дехто на ці розмови іронічно усміхався.

Тепер, після того, коли я побачив ці сині цятки на спині проф. Л., я зрозумів, що таким же способом були написані й ті сенсаційні свідчення. Та хіба ж тільки ті?

Проф. Л. розпитував мене чи я не чув випадково щонебудь про його родину, чи взагалі не чіпають ро-
дин репресованих. Я не чув нічого. Та й як я міг його потішити, коли сам знав кілька випадків, що викли-
кали до НКВД дружин заарештованих і, аргументуючи тими ж „свідченнями”, пропонували публічно зректися свого чоловіка — „ворога народу”. При цьому показу-
вали під свідченнями й оригінальний підпис. Деякі жінки, приголомшені тими „злочинами” і жахливою „скритністю” чоловіка, підписували таке зречення, зви-
чайно публікуючи його в газетах, чи виступаючи на зборах в тій установі, де працював чоловік. А сторонні люди думали собі — вже коли й рідна жінка перекона-
лася, що чоловік є такий, то які ж ми маємо підстави сумніватися? Правда, так робили і так думали не всі. Але диригентам залежало на загалі, а тих що думали інакше, пакували далі до в'язниці, якщо вони не вміли якось особливо затаїтися. Таке саме часто робили й з тими дружинами, що не вірили „свідченням”. В кра-
щому випадку їм і дітям їхнім пропонували виїхати з Києва за 24 години, до якогось провінціального містеч-
ка, де вони жили під наглядом НКВД.

У в'язниці про це нічого не знали, бо скрізь панувала страшенна ізоляція. Про листування, а тим більше побачення з родинами не могло бути й мови, єдине лише було дозволене — переслати в'язневі 50 карбованців щомісяця поштовим переказом, ніби для того — щоб він міг купувати собі необхідне в таборовій крамниці. Якщо гроші поверталися адресатові, це означало, що в'язня вже нема у в'язниці. Де він подівся, ніхто пояснень не давав. А тих родичів, що допитувалися про дальшу долю чоловіка, залишали, в кращому випадкові, без відповіді, а то просто й гнали як собак.

Надворі вже був день. Світло в камері згасили й ми опинилися в сутінках, ніби в льоху з маленькими віконцями, бо на заграбованих вікнах по всій в'язниці було встановлено, скісно поставлені, залізні дашки. Крізь таке вікно в'язень не міг заглянути на світ Божий, він міг бачити тільки вузький пасок неба. Зроблене це було для того, щоб ізолювати в'язнів навіть від свого тюремного світу, а разом з тим зробити їм більш „приємне” перебування у в'язниці: знайте, „вороги народу”, що ви гірші від собак. Ця півтемрява ще більше пригнічувала людину, таксамо і те, що в камері було дозволено розмовляти лише пошепки. За розмову звичайним тоном карали карцером, або ще інакше: „штурпак” викликав порушника на коридор і там „вияснював” йому тюремний порядок за допомогою двохкілограмового замка від дверей. Все було продумане й організоване так, щоб як можна більше принизити гідність людини, пригнітити її морально й фізично і тим полегшити „роботу” слідчого. Таким духом було просякнене все життя у в'язниці.

Вбивала ще людину й страшна одноманітність в'язничного життя: зранку — перевірка, за годину відчинялися двері — видавали хліб, каву і 10 грамів цукру; пізніше — якусь вонючу юшку, що її в'язні вдало називали „баландою”, увечорі — порожню каву. За весь час перебування у в'язниці, не було жадного дня, щоб ми не відчували голоду.

Найбільшою приємністю у в'язничних сірих днях, як це не дивно, були два п'ятнадцятихвилинні виходи до вбиральні, бо вбиральня на коридорі, де камери були напсуворіше ізолювані одна від одної, була своєрідним почтамтом, з якого добували новини, що приносили бодай якусь різноманітність. Вбиральнею користувалися по черзі всі камери і при тому завжди хтось із в'язнів повідомляв про новини, що їх хто небудь приніс з волі, або випадково дізнався при виїзді на допит. Ці новини найчастіше були видряпані вигостреним сірником на стіні. Але щоб прочитати їх, треба було близько присвічувати до написаного. Передавалися новини також листами на цигарковому папері. Ці листи ховали за виступом цеглини, чи водогінною рурою. Не

зважаючи на найпильніші обшуки, кожна камера мала хоч шматочок серединки з олівця, що його зберігали як велику цінність. І не зважаючи на те, що після виходу людей вбиральню пильно оглядали „штурпаки”, почтампт діяв безперебійно. Не допомагало й те, що „писарі”, яких помічала варта в зорове віконце у дверях, діставали за листа 3—5 днів мокрого карцеру. Навини передавалися також і перестукуванням через стіни, в нічний час, коли панувала найбільша тиша.

Приємною була й прогулянка, що давала можливість кілька хвилин подихати свіжим повітрям. На жаль, вона продовжувалась не більше 10 хвилин. Камери, по черзі виводили через порожні коридори на внутрішній двір в'язниці — асфальтоване коло на 95 кроків — і там ми ходили парами, з руками, обов'язково закладеними за спину. Розглядатися на боки чи вгору було заборонено, хоч крім мурів з вікнами забитими дашками ми нічого не могли побачити. Той, хто порушував правила прогулянки, діставав доброго стусана, мусів відійти набік і стати непорушно під муром. Пам'ятаю, що два каштани, які росли всередині кола, і так привабливо зазеленіли навесні, були зрубані, бо в'язень не мав права бачити щось ліпше від в'язничних брудних мурів.

На подвір'ї для прогулянок, на підмурівку було прибито пофарбовану скриньку з написом: „Ящик для жалоб наркому НКВД т. Єжову”. Ця скринька була призначена очевидно для показу якимсь відвідувачам. Для в'язнів вона була лише актом глузу. Як можна було писати скарги, коли за виявлення підчас обшуку олівця, чи клаптика паперу, тяжко били й кидали до карцера. Та й кому писати? — сатрапові Сталіна, що мордував і вистрілював мільйони невинних людей? Все ж ця скринька прислужилася нам: значно пізніше, одного дня, вийшовши на прогулянку, ми не побачили її. Це без сумніву промовляло за те, що Єжова не стало. Отже, чергова хвиля страшного, безоглядного терору йшла на спад. За дві дні скринька знову була на місці, але вже тепер вона приймала скарги на ім'я „Наркома НКВД — т. Берія”. Це остаточно підтвердило наше перше припущення про Єжова.

Ще першого ж дня, я зазнайомився в камері із студентом 4-го курсу мовно-літературного факультету університету — Г. С. Він мовчазно сидів проти мене недалеко від дверей, бо лише чотири дні тому потрапив до в'язниці і ще не мав підстав, з тої причини, претендувати на краще місце десь у затишнішому кутку, де приємніше залишатися з своїми важкими думками. Якось ми розговорилися мабуть тому, що обидва, ще так недавно, розпрощалися в невідоме з маленькими дітками. Він також мав трьохрічного сина. Так само, глибокої ночі, до його будинку підїхала машина і після короткого обшуку повезли його на Катеринівську. Там завели його відразу під суворою вартою в глибокий підвал без вікон і поставили під стіну. Проти нього стояло четверо з рушницями. Він не знав що діється. Хвилинами йому здавалося, що це якийсь страшний, кошмарний сон. Озброєні люди мовчали, коли він спробував неслїливо запитати в чому справа.

За 15—20 хвилин з'явився чоловік в старшинській уніформі НКВД. В руках він мав папір. Розгорнувши його — почав читати: „Органами НКВД стверджено, що студент Г. С. належав до проводу підпільної української, націоналістичної, терористичної організації, яка ставила собі за мету повалення існуючого ладу і терористичні пляни проти керівних членів партії й уряду. На підставі 54 ст. УКК, Г. С. засуджено особою колегією НКВД УРСР до найвищої міри соціального захисту — розстрілу... Вирок виконати негайно”.

Людина, що прочитала вирок, подає команду і проти Г. С. зводяться чотири темні цївки. У нещасного юнака чоло вкривається холодним потом: „ні, ні, та це не може бути, це страшний кошмарний сон... Яка організація... Та це якесь жахливе непорозуміння...” Але це не сон. Г. С. падає на колїна і зводить благально руки до людини, що прочитала вирок: „та це ж якась дивовижна помилка... Я називаюся Г. С.... я ні про яку організацію навіть не чув”. Людина в уніформі різко перериває його: „Не строй із себе дурачка, нам все ізвєстно... Ти можеш спасти свою жїзнь тільки повним, чїстосердечним прїзнанїєм, ти должен видать всех соучастников”. І людина в уніформі, скомандувавши

спустити цівки, подає Г. С. другий папір, в якому написано: „Я, Г. С. член проводу української націоналістичної, терористичної організації, стверджую, що наша організація ставила собі за завдання... і далі: До дієвого складу організація належали такі особи...” Далі йшов список приятелів і просто знайомих студентів.

Г. С. пробує розпачливо переконувати, що він не знає нічого про будьяку організацію, але у відповідь зводяться цівки і Г. С. підписує „свідчення”. Його відвозять до в'язниці.

Тепер він не міг знайти собі спокою. Спочатку думав далі, що він став жертвою якоїсь помилки, що ця помилка незабаром з'ясується, бо не може ж бути, щоб НКВД заінтересоване було мати якісь фальшиві свідчення. Пізніше він переконався, що це був звичайний трюк слідчого, розрахований на психологічну реакцію „свіжої”, непоінформованої людини. Так робили з багатьома, але Г. С. довідався про це тільки у в'язниці.

За яких два тижні його почали викликати на допити і під страшними тортурами примусили підтвердити свої свідчення на очних зіставленнях з тим, що були в спискові. Г. С. повертався щоразу до камери в розпачі, але йому бракувало сильної волі й характеру і він підписував далі фантастичні свідчення на себе й інших, не маючи за душею найменшого злочину.

Закінчилася ця „справа” тим, що всю „організацію” засудили, звичайно позаочно, не десять років сибірської каторги. Профілактику на мовно-літературному факультеті проти уявної небезпеки було проведено, а з тим, що при цьому було зламане життя найздібніших 32 юнаків-українців, НКВД не рахувалося.

Величезна, найвище — оплачувана, організація НКВД повинна була виправдовувати своє існування. Вона часто сама створювала на папері, послугуючися мордом, безліч фантастичних організацій, що ніби намагалися зробити державний переворот, чи просто якісь диверсійні акти. Вуха сексотів були густо наставлені скрізь, у різних прошарках населення. Вони підхоплювали кожне слово, кожен натяк незадоволення советськими порядками. Той натяк сексоти розписували всіма нюансами своєї підлости а вже їхні начальники плянували й плели, по всьому СССР мережу “контрреволюційних організацій.” Вони добирали до них відповідні жертви.

Населення СССР добре знає про це і кожна людина має страх, щоб не сказати необережного слова. Ви боїтеся поговорити навіть з найближчим другом, так само, як і він з вами. Система внутрішнього шпигунства НКВД за громадянами своєї “вільної і волелюбної” країни, справді доведена до незрівняного розмаху. Тут, таки насправді, реалізовано сталінське гасло: “догнати і перегнати капіталістическіє страни.” Масової підпільної організації там нема й не може бути, — не тому що люди люблять советську владу, (її ненавидить певне понад 75% населення), а тому, що в умовах того “атежественнаво” шпигунства і взаємного настороження, — вона немислима. І яким безмежно наївним показався мені один американець, що в розмові зі мною зауважив: — Ви кажете, що більшість народу проти Сталіна? Це брехня! Коли це було б так, він не був би обраний на керівника держави!

Відомості сексотів не потребують в СССР ствердження фактами і перевірки. В цьому ми переконалися у в'язниці багато разів. Про це розповідали нам і співробітники НКВД, що інколи потрапляли до в'язниці.

Щоб не утруднювати уваги читача, розкажу лише про один факт. Ober-кондуктор С. Кабека їздив на потягах поміж Шепетівкою і Здолбуново (на польському кордоні). Мешкав він біля проміжної станції, між цими двома пунктами. Згідно розпорядження прикордонної влади, він, так само як і інші, не мав права зійти з потягу на проміжній станції, повертаючи з Польщі. Він мав право повернутися додому, тільки побувавши в Шепетівці.

Одного разу, коли Кабека, у вільний від роботи день, був дома, до нього заїхав, по дорозі із Здолбуново, його швагер. Він привіз пляшку польського коньяку, закуски і вся родина провела вечір в приємній розмові. В тій розмові швагер мимохідь закинув, що в Польщі люди живуть значно ліпше, ніж в СРСР.

Другого дня, Кабека, що був не тільки обер-кондуктором, а й сексотом, пише звідомлення до НКВД: Такого то дня, порушивши розпорядження прикордонної влади, до С. Кабеки (тоб то до нього), по дорозі зі Здолбуново, заїхав М. Д. Він привіз із собою нелегально пляшку польського коньяку (не знаю де він його взяв). Напідпитку М. Д. почав говорити про те, що люди в Польщі живуть краще ніж в СРСР, наводив до того такі й такі факти. Кабека підтримував ту розмову.... і так далі. Під звідомленням на свого швагра й на самого себе, він підписався своїм сексотівським псевдонімом.

Звідомлення пішло темними стежками й завалялося десь до 1938 року. 1938 року, на його підставі, заарештовують М. Д. і самого автора — Кабеку, що потрапив до нашої камери.

За кілька днів, Кабеку викликали на допит і немилосердно побили, вимагаючи писати про шпигунську роботу на користь Польщі. В наступні дні було те саме.

Спочатку Кабека сам увіходив до камери, пізніше його волокли по коридору і вкидали до нас напівживого. Не маючи за собою провини, Кабека відмовлявся, але ще день і він почав би писати якусь легенду, бо вже говорив, що далі не витримає. Та напередодні слідчий поставив йому питання. "Так ти не хочеш писати, удаєш із себе святого? А пам'ятаєш які антисоветські розмови на користь Польщі, ти вів тоді й тоді з М. Д., у твоєму власному будинкові, коли він заїхав із Здолбуново, з коньячком? Ти думаєш ми не знаєм Ми всьо знаєм! Я допоміг тобі, а тепер пиши що було перед тим і після того, тільки нічого не приховуй, бо ми й так маємо відомості про кожний твій крок".

Кабека, зрозумівши тепер у чому початок справи, заходився гаряче переконувати слідчого, що перед тим і після того, він був тільки добросовісним сексотом і ніколи не мав будь якого відношення до шпигунської роботи. А те звідомлення про швагра написав він сам, і той підпис є його власний псевдонім.

Слідчий вислухав його, ще раз сказав, що НКВД все знає, що його обдурити не можна і відпустив Кабеку до в'язниці.

Хоч і тяжко був збитий Кабека, та ми бачили, що настрій його став значно ліпшим. Нам він сказав, що його помилково прийняли за іншу особу і через те били, а що він взагалі непричетний до будь якої справи.

Понад 3 місяці його жодного разу не кликали на допит і він, з дня на день, чекав звільнення, тримався після того допиту навіть якось осторонь від нас.

Одного дня його покликали. Він був здивований, що кличуть без речей. Повернувся він за 15 хвилин в істеричному настрої. Спочатку мовчав. Пізніше розпдвів, що йому оголосили 10-річний присуд по ОСО.

Він був страшно розлючений з тої “несправедливости” і тоді, з пересердя, оповів своєму товаришеві таємницю своєї справи.

Одверто кажучи, ми також підписалися б під тим вироком, бо вже певне не одного спровадив Кабека на той члях, своєю попередньою “діяльністю”.

Близько від мого місця в камері сидів 40-літній чоловік, з виду селянин. Звернув він мою увагу тим, що на лиці його не помітно було ані тіні журби. Про в'язничні справи, які виглядали в більшості трагічно, він говорив жартівливим тоном, не лізучи за словом у кишеню. Не бракувало йому й гострих дотепів на адресу в'язничної адміністрації й слідчих. Це був чоловік обдарований здоровим селянським гумором. Такого можна знайти майже в кожному українському селі. Його „побрехеньки” звичайно охоче слухають селяни, зібравшись в час дозвілля десь на колодках, чи в кооперативній крамниці. Ці „побрехеньки” часто являли собою злободенну політичну сатиру, тому й не любили їх представники офіційної влади і мали таких авторів на оці до певної пори.

Така пора прийшла і на мого нового знайомого-селянина К. з Боярки, під Києвом. Сидячи одного вечора в місцевій кооперативній крамниці, він розповідав: „Ви знаєте, учора я повертався надвечір з сусіднього села додому і раптом з переліска вискочив вовк. Я закричав на нього, затупав ногами і він утік до лісу; а я подався скоріше далі, щоб ще яка біда не вчепилась. Але напереріз мені, далі перебігло аж три. Я вже кричав на них скільки духу і певне добре, бо вовки полякались і відбігли в гущавину, а я пустився бігом далі. Ще не вискочив я з лісу, як назустріч мен кинулася ціла тічка вовків. Я притиснувся спиною до дерев, згріб швидко хмиз навколо і розпалив вогонь. Вовки обсіли мене навколо, клацали зубами і потроху присувалися все ближче, не зважаючи на те, що я кидав на них завогнені гіллячки. Видно були дуже лихі й голодні. Я боявся відбігти від вогню, бо вони б певно погналися за мною. А вогонь згасав і я бачив, що на мене насувається неминуча погибель. Та раптом мені ніби блиснуло щось у голові — я вихопив записник та олівець і закричав: „Так ви такі? То я вас записую до колгоспу!” Тільки я те сказав, вовки так рвонули від мене, що аж гілля затріщало, а я собі закурив, витер піт з чола та й пішов спокійно додому”. За це оповідання автор дістав добре на допитах, а пізніше — п'ять років Сибіру.

Пам'ятаю, коли йому оголошували на коридорі по-

заочний присуд, він повернувся через відчинені двері до камери і весело промовив: „Спасибі таки товаришу Сталіну, що навіть і тут, у в'язниці не забув про мене”.

За два дні в нашій камері з'явився ще один чоловік — з вигляду жебрак, що видимо ані трохи не відчував себе знедоленим. Здавалося, що він навіть задоволений з того, що знайшов собі пристановище.

Коли „штурпак” відчинив двері, щоб пропустити його до камери, він на порозі повернувся до „штурпака”, ніби продовжуючи розмову на коридорі, і трохи роздратовано запитав: „А как же мое точило?” „Получишь на том свете угольками!” — відповів йому штурпак і гримнув дверима. Новий в'язень, не роздумуючись, загнув йому вслід і після цього голосно привітався до камери: „Доброго здоров'я, братва!”

В камері відразу він повівся так, як у своїй хаті: „Ну та чорт з ним, що забрали мене, але, сукини сини, не тільки не дали випити, а ще й точило завезли”. Говорив він на повний голос, не слухаючи зауважень, що так розмовляти не можна. Ми почали розпитувати в чому справа і він охоче розповів: „Іду оце утром по Великій Підвальні йз точилом до Сінбазу і проходжу мимо німецького консульства. У ето время откриваются двері, виглядає якась молода женщина і кличе мене зайти. Я зайшов. Повела вона мене на кухню і дала поточити ножі, ножиці і всяку чепуху. Я, конешно, поточив. Заплатила мені 20 рублів і провела до входних дверей. Я йду при полном настроеніі. Січас, думаю, отхвачу на 3,15, сто грамов колбаси і позавтракаю.

Не встиг я дійти до Столипінської, наздоганяють мене два тіпа: „Пойдьом с нами”. Куде? — питаю. „Там скажем”. Повели мене в двір через вулицю і запхали в машину, а точило хотіли покинути. Я підняв гвалт і почав вириватися, сказав, що без точила не поїду. Вони мабуть не хотіли робити шуму в дворі, — поставили мені в ногах точило і ми поїхали. Привезли прямо сюди, записали в канцелярії, точило там у коридорі покинули і оце привели. Отже, бандіти, сукини сини, і гроші забрали! Дайте хоч закудить!”

Його охоче хтось почастував махоркою і він ніби заспокоївся.

„А як тут у вас із шамовкою?” запитав. І діставши негативну відповідь, вилаявся.

Найбільше йому дошкуляло те, що він позбувся

можливості випити. Його червоно-сизий ніс свідчив, що на волі він був у великій приязні з зеленим змієм.

У перший час, від незвичайного „сухого” режиму він аж захворів. Перші дні домагався від „штурпаків”, щоб вони його випустили, але побачивши з гарячих відповідей, що справа безнадійна, заспокоївся.

Приблизно за півмісяця почали його викликати на допити і домагатися свідчень про шпигунську роботу на користь Німеччини. Допитувалися як давно має зв'язки з консульством і які завдання він діставав від консула. А через те, що ні сном ні духом він не знав про такі злочини, розмова на слідстві щедро підкріплювалася „фактичними аргументами”. Переконавшись, що дубова ніжка буде й надалі гуляти по його ребрах, він хрестиком — (бо розписувати не вмів), підписав легенду слідчого про шпигунство на користь Німеччини і про свої давні зв'язки з німецьким консулом. Так оформивши свою справу, він випросив у слідчого пачку цигарок і був задоволений з такого реваншу. Просив шклянку горілки, та слідчий не дав.

Ще місяців чотири він просидів у нашій камері, а після того дістав по ОСО десять років і поїхав з черговим етапом, як він казав, „на нові хліба”. Сталінську настанову і тут було додержано: ліпше засудити сто невинних, ніж виправдати одного винного.

Склад людей у камері був надзвичайно різноманітний. Напротязі всього часу мого перебування у в'язниці — діапазон — від академіка до жебрака. Національності — різні. Одного часу ми нараховували їх у нашій камері — 13, але переважали, звичайно, українці — нація найбільш „улюблена старшим московським братом”. Були також і високі урядовці, зокрема — військові старшини.

Москва боялася залишати на волі тих, що мали правдивий авторитет у військовому середовщі. Часто причиною арешту було лише те, що десь у тіснішому товаристві хто небудь з присутніх розповів якийсь анекдот чи висловив будьяке малозначуще, критичне зауваження про урядову політику. В Советському Союзі, де панує „найдемократичніше” право, цілком вистачає цього, щоб людину замкнути до в'язниці, а то й зліквідувати без огляду на рангу, звання й попередні заслуги перед урядом. Так зокрема зроблено було з учасниками колишньої громадянської війни в Іспанії. Тисячі їх порозстрілювали й позасилали на далекі катоди, обвинувативши в тому, що вони є іспанськими шпигунами.

Одного дня до нашої камери привели командира Білоцерківської дивізії. Прізвища його вже не пам'ятаю. На його грудях був орден Леніна, „Красного знамені” і „Красной звезды”. Не знаю чому їх не зняли при вступі до в'язниці. Очевидно це зроблено було навмисне, щоб підкреслити перед в'язнями всевладність каруючої руки і безоглядність терору.

Командир дивізії спочатку трохи спогорда поставився до товаришів по нещастю. Очевидно він думав, так як і ми раніше, що його арешт це якесь непорозуміння, а інші люди, що є тут, мабуть належать до „ворогів народу”, — проти яких, ще вчора він, певне, виголошував нищівні промови. На наші питання він відповідав з висока, дуже неохоче.

Ще того ж дня увечорі, забрали його з орденами на допит. Повернувся він на світанку, власне не повернувся, а його приволокли і вкинули до камери. Весь він був закривавлений. В тому місці, де були ордени, сорочка була пошматована.

Говорити йому було дуже тяжко, він часто спльовував кров'ю...

Йому обмили рани, поклали в затишному кутку, прославши двоє пальто, щоб не так твердо було лежати.

Трохи прийшовши до себе після сну, він уже зовсім іншим тоном, ніж раніше, розповів нам, що перед початком допитів слідчий підійшов до нього і, назвавши ордени „побрякушками“, брутально почав виривати їх, роздерши сорочку. Не стерпівши такого глуму, командир дивізії, що заслужив ті ордени в боях на еспанському фронті, не роздумуючи про наслідки, вхопив стільця і збив слідчого з ніг. Коли той закричав, з коридору прибігли вартові і накинулися на в'язня. Слідчий вискочив з кімнати і незабаром повернувся в супроводі двох колег, озброєних дубовими ніжками і вже разом дали волю своїй „гуманній“ вдачі.

Заслуженого, бойового командира вони мордували як хотіли; розчіплювали йому силою рота й користувалися ним як відхідником. Коли він непритомнів, його відливали водою й знову безжально били.

Того ж дня командира знов покликали на допит і більше він не повертався до нас. Не зважаючи на всі старання, ми не нашли за ним сліду.

Так проходили в'язничні дні — люди поволі звикали до тих страшних нелюдських умов в'язничного побуту. Та й до чого людина не зможе звикнути? Вона навіть сама не може уявити того в нормальних умовах.

Інакше в'язниця жила ночами. Починаючи від 11-ої ночі й до 2-ої за північ, брали людей на допити, або будись — безповоротно. В цей час майже кожен з нас не спав, а лише міг дрімати в якомусь напруженому півзабутті. Коли скреготів засув біля дверей, як наелектризовані підводилися майже всі голови й чекали. До камери заходив черговий по коридору, дивився на папірець і питав приміром: „на Ки?“ Тоді мусіли називати себе всі, що їх прізвище починалося літерою К. У людини з потрібним прізвищем він перепитував ім'я і потім наказував: „Давай одевайся, бистро!“ Часом додавав: „С вещамі“. Викликаний дріжачими руками одягався і виходив на коридор. Всі співчутливим поглядом проводжали його до дверей. За 10—20 хвилин знову відчинялися двері — тепер уже питали на іншу літеру. І так часом 4—6 чоловік з камери. Катівня працювала повною парою. Дуже рідко обходилося без викликів.

На світанку, чи вже тоді як зовсім розвиднилося, поверталися люди з допитів і часто ми не впізнавали їх — так вони були розмальовані синяками й кривавим плямами.

Часто бувало, що людину після допиту „штурпаки“ волочили за руки чи ноги по коридору і як пакунок кидали до камери. Бувало й так, що людину викликали на допити без перерви напротязі кільканадцяти днів. Від побиття й без сну, людина приходила до стану отупілого божевілья. І зрештою, заломившись, підписувала буюкі легенди слідчого.

Інколи люди не поверталися вже після допиту і зникали для нас безслідно, ми не знали, що з ними сталося, чи померли вони під катуванням, чи може відстрілу в потилицю. Лише другого дня приходив черговий і забирав речі того, що не вернувся.

Ще гірше було, коли глупої ночі викликали людину з речами. Майже завжди за тою людиною губився слід.

Мало не щонаочі ми мали ще й іншу „розвагу” — нелюдський крик тих, що їх мордували у в'язничних кімнатах для слідства. Ці кімнати були у півпідвальному поверсі третього і одинадцятого коридорів. Сюди вночі приїжджали слідчі НКВД і тут „проводили слідство” так, щоб в'язні чули, що чекає їх завтра чи позавтраму. Часом з цих кімнат розносилися розпачливі крики жінок. Тоді хотілося з відчаю безсилля битися головою об стінку, бо всі прислухалися чи не пізнають вони голос своєї сестри, дружини.

Я ніколи не забуду, як під впливом цих криків, майор червоної армії П. Т. зі всієї сили вдарився головою об ріг обкованої залізом печі. Пізніше ми довідалися, що він помер ще тої ж ночі. Дехто не міг витримати цих криків і протинав камеру якимсь звірячим ревом. Тоді відчинялися двері і винного заспокоювали замком, чи обкованим чоботом на коридорі.

Часом з боку шостого коридору, де розміщені були камери смертників, ми чули якийсь страшний розпачливий крик. Він швидко втихав так, ніби людині за-тискували рота, то знову на мить проривався з подвоєною силою.

Нерви були ніби наелекризовані, натягнені до останньої ступені, що межувала з божевільям. І тільки о 2-ій — 4-ій годині камера потопала в свинцевому сні. Лише інколи хто небудь, спросоння, переривав тишу болісним стогоном чи диким криком.

В таких обставинах я з тривогою й неспокоєм думав про прийдешні допити, не зважаючи на те, що будь-якої провини за собою не мав. Я вже зрозумів, що провина — не обов'язкова. Головне, це директива з центру, а її виразно, як ми довідалися пізніше, окреслив Єжов на засіданні керівних робітників НКВД в Києві: „Что ви за чекісти, если не можете получить показаний?! Бил би человек, а дело всегда можно найти!”

Часом, у відповідь на заяву в'язня, що він не знає за собою ніякої провини, слідчий з нахабним сміхом повторював директиву свого вождя: „Все равно будеш писать, бил би человек, а дело какнибудь найдём!”

І переважно „находили”: ніжкою від стільця, гумовою палицею, закладаючи пальці між двері, дощечкою з гвіздками, помпою від мотоцикла, що нею напомували живіт та ще іншими „методами” советського слідства. Ті, що трималися спочатку, в більшості пізніше підписували, не тільки від бійки, а ще й тому, що бачили безпорадність становища.

Деякі, не чекаючи тортур, із сумним досвідом про трагічне становище попередників, писали відразу різні легенди на замовлення слідчого, а то й на підставі власної фантазії. Вони поверталися до камери не биті і ще й привозили з собою 2—3 цигарки від слідчого. Таких людей в камері не поважали і часом неофіційно бойкотували. Офіційний бойкот і якісь протести були небезпечні, з огляду на суворі покарання і легку можливість відплати провокацією. Але зате майже всі в'язні з сердечним співчуттям ставилися до тих, хто стійко витримував торттури і не писав фальшивих свідчень. Кожен старався щось приємне зробити для такої людини, що поверталася з допиту.

Хочу згадати про одного з таких — наукового співробітника інституту Будівельної Механіки Української Академії наук — Михайла Савчука.

Протягом 16 днів його викликали щоночі на допити і страшно мордували, домагаючися, щоб він ствердив співучасть групи своїх колег в націоналістичній, диверсійній (звичайно уявній) організації. Це очевидно було потрібно щоб мати формальну підставу для їх арешту.

М. С. категорично відмовився піти на таку провокацію і його щоночі мордували. Спочатку повертаючися з допиту, він сам входив до камери, весь покритий синяками і навіть не показував вигляду, що йому боляче. Пізніше його, як лантух, кидали до камери, бо він уже не міг сам. І навіть тоді він не стогнав, тільки часом болісна гримаса перекошувала його лице.

Одного разу я підійшов до нього і запитав чи не міг би чимсь прислужитись йому. Властиво що я міг зробити для нього? — мені хотілось хоч обізватися теплим словом. Він зрозумів мене і подякував з такою ж теплотою за співчуття. „Ну як ви витримуєте такі мордування і не втрачаєте рівноваги? — запитав я. Я розумію, що це може бути в тому випадкові, коли людина справді боронить якусь організаційну таємницю в ім'я ідеї, за яку вона готова вмерти, але ж тої організаційної таємниці насправді нема?” — „Я вам відкрию секрет моєї витривалості: коли мене б'ють, я уявляю, що в кутку стоїть моя хвора дружина з маленькою донечкою на руках. Я так гостро відчуваю їхній тягар самотності й злиднів, що мій фізичний біль стає менш дошкульним. Я знаю, що коли я підпишу те, що вимагає слідчий, їх викинуть з хати і ніхто з друзів не пригріє їх теплим словом, бо мене вважатимуть за мерзотника. Нехай я згину нізачо, але з чистим сумлінням, бодай перед самим собою. Я й вам раджу так робити”.

Ця розмова справила на мене сильне враження. Мені якось стало легше на душі. Саме той приклад шляхетності й сильної волі допоміг мені пізніше витримати тортури на допитах.

За три дні після цієї розмови, „штурпаки” затягли М. С. напівживого до камери. Ми поприкладали йому компреси до найбільш уражених місць і влаштували його спочити під ліжком у кутку. Він майже не стогнав. Ми лише чули, що він там ворухився, очевидно повертаючись з одного побитого місця на інше. Потім здавалося нам, що він ніби захарчав — ми подумали, що це мабуть у сні, а потім стих. Ми думали, що він заснув. Його ніхто не турбував, щоб він міг спокійно відпочити. Цього разу він неспав довше, ніж звичайно. Не будили його й обідати, лише увечорі, коли наближався час виклику на допити, його вирішили розбудити. Але він не відзивався. Дотиком відчули, що він ніби неживий, — нахилили ліжко й побачили його зігнутого з притиснутими кулаками біля серця. Руки й пальто, простелене під ним, були закривавлені. В одному кулаці була

міцно затиснута пружина з ліжка. Загостреним кінцем її він проколов собі серце...

Тепер ми пригадали, що кілька днів тому він відірвав ту пружину, просив допомогти йому відтягнути її кінець (бо сам не мав сили зробити того) і вигострював його об цементову підлогу. Говорив, що хоче латати взуття і робить швайку. Тепер ми побачили для чого він готував її..

Покликали варту і вся камера, як один, підвелася на ноги, проводжаючи його в останню путь до безвісної могили і не одна сльоза заблишала в очах і не одне прокляття беззвучно промовили уста...

А він знайшов рятунок — його не могли вже покликати на допит.

Другого дня вся наша камера не прийняла їжі.

За два дні після цього забрали ліжка зі всіх камер, бо ще перед випадком у нашій камері, кілька людей повісилося, потихеньку серед ночі, причепивши до горішнього ліжка шнур, сплетений з ниток шкарпеток, або пасок виготовлених заздалегідь з рушника чи сорочки.

Минали дні, сповнені безрадїсним настроєм. Зникала вже й тїнь надїї на рятунок з цього пекла, в майбутньому могло бути тільки гірше.

Одного дня, біля півночі, відчинилися двері і зайшов, як щодня, „штурпак” із запискою в руці. Як звичайно — пауза — мабуть розрахована інструкцією на напруження нервів і далі лаконічне: „На букву Пи?” Почали називати прізвища. Сьогодні черга прийшла до мене. Коли я назвав себе, „штурпак” запитав ім’я й по батькові і наказав швидко зібратися на допит. Я відчув якийсь неприємний нервовий дріж і поспішно вдягався. „Давай бистрей!” підганяв мене „штурпак” і за кілька хвилин я вийшов з камери в супроводі співчутливих поглядів товаришів.

На коридорі було ще кілька незнайомих мені людей. Нас разом повели до виходу. У груди вдарило свіже, нічне повітря, ніби цілющий бальзам після тої жахливої задухи. На небі так привабно замиготіли зірки і нагадали щось таке дороге і разом з тим таке далеке, далеке, аж біль здушив за серце...

В земкненій, яскраво освітленій підворотні етапного корпусу, куди нас привели, стояв один з тих ненависних „чорних воронів”, що ми їх так часто бачили на вулицях Києва. Черговий комендант варті перевірів наші прізвища і нас втиснули в куверти „чорного ворона”. Герметично замкнулися задні дверці, загудів мотор, і ми рушили.

Сидіти там було дуже неприємно, бо стінки примушували зібгати плечі і взагалі скрючитися в якійсь невизначній позі. Машину підкидало і треба було напружуватись весь час, щоб уникнути удару лобом, потилицею чи скронями об стінку.

Сидячи в машині, я силкувався уявити вулиці, якими мчав нас „чорний ворон”. Ось завулки Лук’янівки, далі Львівська, Велика Житомирська. Спускаючись до Хрещатика, „ворон” трохи притишив хід, а далі знову з ревом помчав нагору по Інститутській, через Липки. Там я вже згубив слід, аж доки відчинилися двері „ворона” у внутрішньому дворі київського обласного НКВД — на Катеринівській. Біля виходу з машини, на кілька кроків від неї, стояло двоє з оголеними „наганами”.

Двоє інших провадили нас до одної з кімнат підвального приміщення одноповерхового, цегляного будинку. Там кожного посадили до „собачника”. Вірніше не посадили, а поставили, бо сидіти там не було на чому.

Вартовий біля „собачників” категорично попередив, що тут треба додержувати „мьортової тішини”. В коридорі з „собачниками” панувала якась моторошна, зловісна тиша. Не чути було й кроків вартового, бо хідник у коридорі було застелено грубою мотузяною доріжкою.

За 20—30 хвилин двері в мойому „собачнику” відхилилися і вартувий (уже не той, що заводив) пошепки запитав моє прізвище й ім'я. Після того коли я відповів, він ширше відчинив двері й показав рукою до виходу. Там стояв вартувий з пістолем біля пояса. Він наказав мені закласти руки за спину і йти вперед. В той же момент він оголив пістоля, з таким розрахунком, щоб я це добре бачив. Я піднявся до вихідних зашкелених дверей. Їх відчинив вартувий, що був там і мовчки показав мені напрямок на асфальтову доріжку. Вона вела через невеликий парк у внутрішньому дворі.

Весь парк був яскраво освітлений. Обережно озирнувшись, я побачив у кількох місцях, між рідкими деревами, вартувих з рушницями наготові і з собаками, а далі — високий паркан з колючим дротом. Можливість утечі і тут, як у в'язниці, була виключена. Та про неї в той час я й не думав.

Доріжка за 40—50 метрів привела до заднього ходу обласного управління НКВД. Коли я підійшов до дверей, вартувий сховав пістоля і вже тоді відчинив двері. Він запровадив мене якимись переходами до коридору на першому поверсі. Ще піднімаючись по сходах, я почув звідти жакливу симфонію тортур, що її передати словами немислимо. Зза дверей кількох десятків кімнат довгого коридору виривалися, всіма голосами, страшні крики, хрипіння, розпачливі голоси благання. Вони супроводжувалися садистичними вигуками: „Будеш писать, контра? мать твою Бога, Христа...”

Я йшов уздовж коридору і майже з кожної кімнати лунала вслід і назустріч та страшна симфонія, що приголомшувала й породжувала в душі настрій тяжкої тривоги й безпорадності...

Проти одної з кімнат вартувий наказав мені зупинитися й відчинив переді мною двері.

Я вступив у полосу ясного світла, яке відбивалося до дверей рефлектором сильної лампи, що стояла на письмовому столі, біля протилежної стіни. Світло було

таке яскраве, що в перший момент я навіть не зауважив слідчого, що сидів за письмовим столом. Я залишився стояти біля дверей, а вартовий підійшов до слідчого за підписом на ордері, і, діставши його, вийшов з кімнати.

Я був віч-на-віч із слідчим. Він перепитав моє прізвище і наказав підійти до маленького столика, що стояв на віддалі двох метрів від письмового стола. Тепер я міг трохи ліпше бачити слідчого, хоч і перешкоджало сильно світло, яке зберігало його в півтемряві в той час, коли він сам міг бачити найменшу рисочку, чи тінь на моєму обличчі.

Перед слідчим лежала товстелезна тека. Вікно за його спиною було затягнуто темною завісою. За нею, як показалося пізніше, була тоненька, як мереживо, дротяна сітка.

Не звертаючи на мене уваги, слідчий пильно перечитував папери в теці, поступово перегортаючи їх. Ця мовчазна психологічна гра продовжувалася 15—20 хвилин. Після цього він пильно й довго, підвівши голову, вдивлявся на мене, а потім знову схилився до паперів, похитуючи при цьому головою, ніби хотів сказати: „так от ти який злочинець!”

Ця мовчазна гра напружувала нерви й породжувала тривогу перед невідомістю. Я поглядав на теку перед слідчим і дивувався як могли вони назбирати таку силу матеріалів про мене. Справді створювалося вражіння, що там мусів бути описаний кожен день мого життя. Вже пізніше, я дізнався, що то була бутафорна тека, розрахована на психологічний вплив.

Зрештою слідчий підвівся і наблизився на кілька кроків до мене: „Так вот что П., сказал він. Ты 10 лет живьш в Кіеве і 10 лет ми следім за тобой. В этой кніге (він показав на теку) записан каждый шаг твоей контрреволюционной работы. Теперь ты имееш толькою две возможности: расстрел, или 25 лет дальних лагерей. Если ти напишеш обо всьом чістосердечно, ми тебя не расстреляем. Ты получиш свої 25 лет і уедеш работать”. Далі він говорив про те, що може прийде якась амнестія і я ще коли небудь зможу побачити свого сина.

Після цієї тиради він повернувся до письмового столу, відчинив шуфляду і витяг звідти добрий пак паперу — аркушів з 200. Поклав цей папір на маленький столик біля якого я стояв, приніс перо: „так вот, садись і піши все чістосердечно о своей контрреволюционной работе. Не питайся что нибудь утайть — это безпо-

лезно, всьо равно ми знаєм всьо, нам хочется только убедиться в том, раскаялся ли ты. Понятно?"

Я відповів, що зрозумів все, тільки писати не маю чого, бо ніякої контрреволюційної роботи не провадив.

„Что ты сказал?" — витріщився слідчий. Я голосніше повторив, що не маю про що писати, хіба лише про те, що з невідомої мені причини, місяць тому, заарештували мого 73-річного батька. Тоді слідчий підскочив до свого столу, вхопив півнаповнений водою графін і тримаючи його в руці витягнений назад, почав із розлюченим виглядом підходити до мене. Я відступався назад і в той час, коли вже наблизився до стіни, слідчий зі всього розмаху кинув графін, ніби націляючи в мою голову. Я рефлексивно шарпнувся вбік і графін розбився на скалки об стіну, забризкавши мене й її водою. Шкло посипалося на землю, а слідчий ооскаженіло підскочив до мене: „Собірай, мать твою..." Я нахилився збирати, а він в цей момент ударив мене ногою в спину зі всієї сили. Від сильного удару і несподіванки, я полетів на підлогу й лівою рукою напоровся на шклянку. Не підіймаючися з підлоги, я затиснув глибокий проріз, з якого бігла крав, другою рукою. Слідчий підскочив до мене і немилосердно гамселив мене чобітьми куди попало. Я почав кричати на весь голос, пам'ятаючи пораду з камери, але це не впливало на слідчого, — він продовжував свою „роботу". Вже коли мені забракло голосу і я почав харчати, а навколо мене на підлозі й одержі рясніли кров'яні плями, слідчий припинив ексекуюцію і закричав до мене встати. Я пробував звестися на ноги, але кожний порух викликав біль. Я підвівся й сів на підлозі. Тоді слідчий знов підскочив до мене і вдарив зі всього розмаху ногою в лице: „Встать, говорят тебе, контра!" Від удару я знову впав, але щоб уникнути далі побоїв, з болем звівся на ноги і поточившись прислонився до стіни. Якимсь механічно знову зауважив, що руки й одержа були вимазані кров'ю, рукав змокрів від неї.

Слідчий очевидно помітив, що кров далі льється між затисненими пальцями, підійшов до столу і натиснув на гудзик. За півхвилини до кімнати вскочив вартовий. „Позовіте лекпома на перев'язку". „Есть позвать лекпома!" відповів вартовий і швидко вийшов. Слідчий сів за своїм столом і, стиснувши зуби, кинув: „Я с тобой еще поговорю, ты напишешь у мене все, что нада!" Після цієї багатомовної обіцянки він замовк і лише нервово тарабанив пальцями по столі.

За кілька хвилин прийшов „лекпом", що також як

і слідчий, мав вигляд садиста. „В чом дело, тов. следователь?“, „сделайте етой к... перев'язку!“ „Лекпом“ посадив мене на стілець, грубо шарпнув за руку, якою я затискував проріз, і припаливши його немилосердно йодиною, забинтував. Скінчивши свою роботу, він відразу, нічого не розмовляючи, вийшов і я знову залишився із слідчим.

Він устав за столу і знову приступив до мене, відкинувши по дорозі ногою кілька шлянок під стіл. З виразу його обличчя я зрозумів, що це була перша, так би мовити, психічна атака, і що продовження зараз буде.

Я сидів на стільці, очевидно з виглядом затравленого звіра. „Ну так будеш тепер писать?“ Захриплим голосом я відповів, що не маю чого писати, бо й справді не відчував за собою ніякої провини. Тоді слідчий з сатанинською люттю підскочив до мене й заорав: „Встать, мать твою...!“ і при цьому з усього розмаху ударив мене по обличчю один раз, вдруге, врете... І коли я знову упав на підлогу, він знову підскочив до столу, відчинив шуфляду й вихопив звідти чотирьохгранну ніжку від стільця. Нею він почав мене полосувати вздовж і поперек, викрикуючи при цьому наймерзенніші московські лайки, що перепліталися з моїм надірваним криком. Я відчував одночасно, що горло запливає мені кров'ю спід вибитих зубів і в перемішку з криком випльовував кров на підлогу. Зрештою, від сильного удару по голові, в моїй свідомості щось раптом урвалося. Я вже не знаю як довго продовжувалася атака черга 2.

Коли я розплющив очі, то в перший момент, ніби крізь сон зауважив, що сижу під стіною на стільці. Біля мене стоїть той же „лекпом“ і підтримуючи мене за плече, тримає під носом пляшечку, а слідчий сидить за столом.

Дивитися мені було тяжко. Я бачив, ніби крізь якусь плівку, одним оком. Другого розплющити не міг, бо повіка нависла на око і коли я спробував її ворхнути, відчув пекущий біль.

З голови стікали за шию холодні краплини і мабуть тому раптом охопив мене якийсь нестримний дриж, — я дрижав усім тілом і цокотів зубами як у лихоманці. Лікпом ткнув мені в рот якусь таблетку і за кілька хвилин я прийшов до себе.

Лікпом мовчки вийшов з кімнати, а слідчий схилив голову на руки, ніби заснув. Не зважаючи на те, що у всьому тілі відчував гострий біль, я боявся поворухну-

тися чи видати якийсь звук, щоб не збудити слідчого.

Мовчазно, забуваючи про гострий біль, я просив Бога, щоб він міцно заснув і дав мені хоч хвилиночку спокою. Я навіть обережно розглядався по кімнаті, і через вузьку щілину поміж завісою на вікні, з радістю зауважив, що надворі розвидняється. Я сподівався, що вже допит скінчений і мене незабаром відвезуть до в'язниці. Тепер вона була для мене бажаною, ніби рідна хата.

В такому роздумі я зміг перебувати хвилин 15, аж доки слідчий підвів голову. Він поглянув на мене якимсь байдужим виглядом, смачно потягнувся всім тілом і, нічого не кажучи, вийшов з кімнати.

Я залишився сам і тепер сміливіше розглядався по кімнаті. Тепер гостріше відчув біль у всьому тілі і просто непереможну спрагу. Язик прилипав до піднебення і так хотілося хоч трошечки, хоч кілька крапель, води на спрагли уста... І хоч я відразу зрозумів, що це бажання ні дочого, все ж воно дошкульно нагадувало про себе.

Ніби вгадавши його, до кімнати зайшла якась жінка, очевидно прибиральниця. Вона поставила на столі графін повний кришталевий прозорий води; не звертаючи на мене найменшої уваги, зібрала до таці шклянки з підлоги й не сказавши ні слова, вийшла з кімнати.

Вся моя увага була прикована тепер до графіна з водою, — мені так хотілося підійти до столу і напитися води, але я цього не наважувався зробити, бо здавалося, що хтось увесь час слідкує за мною через замкову щілину.

Так просидів я може з півгодини, аж доки до кімнати зайшов якийсь молодий чоловік невисокого зросту, в уніформі НКВД. Він спинився проти мене, заклавши руки в кишені й злегка похитуючись на ногах, гіпнолізував своїм поглядом кілька хвилин, нічого не говорячи. Потім різким голосом наказав мені встати, додавши до цього наказу трьохповерхову московську лайку. Я підвівся, притримуючись рукою за стіну. Він підступив до мене щільніше і, примруживши очі, запитав: "Ну так будеш тепер писати?" Я, як і раніше відповів, що писати не маю про що. У відповідь на це, енкаведист застаканував навколо мене з виглядом розгніваного Мефістофеля і при цьому кілька разів ударив по обличчю. Це супроводжувалося добірною лайкою. Після цього він з криком наказав мені розкрити рот і стати струнко під стіною. Щоб уникнути дальшої бійки, я виконав наказ. Енкаведист (це був „практикант” на слідчого), після цього відійшов від мене і сів за столом. Незаба-

ром він знову схопився і підбіг до мене: „Ти как держіш рот? Открой шіре!” Я більше роззявив рота, а він у цей момент, підскачівши навшпиньки, плюнув мені в рот.

В першу мить я просто затрясся від бажання кинути на нього і вп'ястися йому нігтями в лице, але вчасно стримався, згадавши як трагічно кінчалися, в попередньому, такі акції. Я обмежився тим, що кілька разів зі злістю сплюнув на підлогу і за це „практикант” кілька разів ударив мене ніжкою від стільця.

Протягом усього часу продовжувалося приблизно те саме. „Практикант” не дозволяв мені ні на хвилинку сісти. Коли я спирався спиною об стіну, він з криком накидався на мене, або знову пускав у хід дубову ніжку. Ноги мені починало пекти і я мимохить все схилявся до стіни.

Коли я звернувся до нього з проханням дати мені трошки води, у відповідь лише почув блюзнірську лайку.

Протягом пів дня він два рази виходив кудись на довший час з кімнати і тоді я міг відітхнути трохи легше, схилившись на стіл. У мене було непереможне бажання напитися й посидіти хоч хвилинку, але я не наважувався цього зробити, бо „практикант” виходячи попереджав, що він мене сполосує, коли я здумаю хоч трохи присісти. Сісти мені було дозволено лише в тому випадкові, коли я захочу писати.

До кімнати приносили йому сніданок і обід. Він повільно смакував його, очевидно розраховуючи на те, щоб збудити у мене заздрість. Але я на це не зважав, бо їсти мені зовсім не хотілося. Інша річ, коли практикант запалював добру цигарку, питаючи мене чи не хочу я покурити. Я відповідав, що не хочу, хоч мав до того, як і до води, нестимне бажання.

Пополудні, на зміну йому, прийшов такий же — інший. Методика його „практики” майже нічим не відрізнялася від методи попереднього, якщо не брати під увагу того, що замість плювати мені в рот, цей надів на мою голову кошика, до якого кидали непотрібні папери. При цьому він сказав: „Тепер стой как ідіот і не шевелись, еслі не хочеш пісать”.

Все це, як і вся система в'язничного побуту, було розраховано очевидно на те, щоб морально принизити людину, створити переконання, що вона нічого не варта перед лицем „правосуддя”, а до того ще фізично виснажити її відпорність перед „слідством”.

Так продовжувалося до вечора. Два рази мені вда-

лося відпроситися до туалету, куди мене супроводжував „штурпак”. Ідучи туди, я потішав себе думкою, що там, хоч десь, зачерпну трохи води. Та це не вдалося, бо „штурпак” стояв невідступно наді мною.

Увечорі, коли я знову стояв під стіною з кошиком на голові, до кімнати увійшов слідчий в супроводі якогось дегенерата у уніформі НКВД. Угледівши мене в такому стані, обидва зупинилися посеред кімнати і почали голосно реготати, очевидно схвалюючи тим задум свого „вихованця”. Той також почав запобігливо хіхикати. При цьому вони виголошували репліки на зразок — „Ти посмотри на ету балду!” Мені було не до сміху, бо я передчував, що почнеться знову.

Насміявшись досхочу, слідчий запитав „практиканта”: „Ну что, он писал?” Діставши негативну відповідь, він звернувся до свого супутника: „Ви только подумаете, что это за контра! Все время занимался в Кіеве і на на периферії подпольной работой, а теперь строїт із себя святого! Ну я с ним еще поговорю как следует!” Супутник слідчого, з міною удаваного здивовання й обурення, наказав мені підступити до нього. І коли я завагався виконати цей наказ, він, витріщивши очі, з криком і лайкою повторив його. Я ступив кілька кроків від стіни до нього. Він, підійшов до мене так близько, що наступив чоботом на ногу. Я почав відступатися назад, а він, закривши руки за спину, далі наступав мені на ноги, аж доки я наблизився до стіни. Тоді запитав із звірячим виглядом на лиці: „Так будеш писать?” І коли я відповів знову, що не маю про що писати, він блискавично махнув рукою і вдарив мене зі всієї сили долонею в лице. Не сподіваючися цього, я так ударився головою об стіну, що мені спочатку засвітилося, а потім потемніло в очах і я понад стіною зсунувся на підлогу в стані якоїсь оторопілості. Дегенерат ухопив мене за руку і відтяг від стіни, а потім почав молотити чобітьми.

Я відчував, що його чобіт ще важчий за вчорашній, тим більше що й без нього був гострий біль у всьому тілі.

Удари настигали один скоріше за другий. Я інстинктивно схопився обома руками за голову, захищаючись від них і кричав, вірніше з напругою видавлював із себе якийсь тваринний рев, подібний до того, що я чув ще тоді, коли вперше проходив коридором цієї узаконеної державної катівні.

Незабаром від сильного удару в голову я втратив притомність. Не знаю, як довго це продовжувалось.

Коли я прийшов до пам'яті, наді мною стояв слідчий і поливав мені голову водою з графіна. Дегенерата я зауважив на канапі в позі повної байдужности. З гарячою ненавистю я обвів їх очима, але безсилий був щось зробити.

Як тільки я розплющив очі, слідчий саркастично зауважив: „Єщо живйот б...! Ну, будеш тепер писать?“ Я нічого не відповів. Тоді він штурхнув мене ногою і повторив запитання. Коли я відповів ще раз, що не маю про що писати, езекуція відновилася.

За деякий час я знову знепритомнів і очутився вже на якомусь високому круглому стільці під стіною, високому тому, що мої ноги не доставали до підлоги. Спочатку я не зрозумів в чому річ, але вже скоро відчув для чого це, коли мої ноги набрякли й пекли як вогнем, не маючи підпори. Коли я згодом захотів стати на підлогу, слідчий з лайкою наказав мені не рухатися. У відповідь на прохання дати мені хоч трохи води, я почув лише грубу лайку.

Слідчий сидів за столом перегортаючи якісь папери і час від часу питав мене, коли я почну писати. Я далі відповів що не маю про що писати й почав говорити слідчому, що нічого ворожого проти влади не робив, що за свою фахову роботу я скрізь мав лише добру оцінку. Слідчий вдавав, що слухає мене і в мені прокинулась якась наївна надія на те, що може тепер прийде справедливість. Я просив слідчого щоб він запитав характеристики про мою роботу в установах, де я працював. Слідчий слухав і ніби погоджуючися, кивав головою. Потім він встав з-за столу, налив півшклянки води і повільно підходив до мене з таким виглядом, ніби хотів мені дати напиться. Наблизившись до мене, він несподівано розмахнувся і вдарив мене в лице так сильно, що я полетів із стільця. На землі він мене копнув ще кілька разів ногою: „Ти мене не расказывай сказкі, а говорі о контрреволюционной работе!“

На мене не так подіяли ті удари, як раптове й гірке розчарування в моїй наївній вірі, що зродила лише злість на самого себе. Я знову, за наказом слідчого, мусів підвестися і сісти на стільцеві, а він повільно випив ту воду, що не розхлюпалася зі склянки й повернувся на своє місце.

За кілька хвилин по цьому, до кімнати увійшов якийсь начальник. Це видно було з генеральської відзнаки на його комірці, а також по тому, що слідчий привітав його виструнчившись, і мені скомандував устати. Начальник запитав слідчого чи я вже написав свід-

чення і діставши негативну відповідь, з несподіваною чемністю, навіть називаючи мене на ви, почав говорити мені про необхідність щиро покаятися в своїх злочинах і тим заслужити полегшену кару. Коли я відповів, що не маю за собою ніяких злочинів, він, ніби не чуючи цього, вів своє далі. І в міжчасі звернув увагу на те, що я маю чомусь „втомлений вигляд” (він зробив вигляд, що не помічає кривавих плям і розбитого лица) і чемно запропонував мені сісти на звичайному стільці, що стояв у двох кроках від мене.

Я сів, а він проходжувався повз мене і продовжував переконувати в найвищій справедливості НКВД, в тому що воно нікого безпідставно не заарештовує і що йому, мовляв, все відомо, тільки ходить про щиросерде каяття злочинця. Влучивши паузу у цій високопарній тираді, я знову сказав, що не маю будьякої провини. У відповідь на це, начальник несподівано ногою вибив стілець спід мене. Я як сніп упав на підлогу, а він в несамопитій злобі почав гамселити мене ногами. Потім, очевидно втомившись, кинув: „Я еще поговорю с тобой иначе! А ви, тов. следовательно, не стесняйтесь с ним!”

Так я познайомився з великим начальником НКВД, не менш „справедливим”, як і мій слідчий. Це захопило ще більше слідчого. Він тримав мене в себе на „конвеєрі”, позмінно „з практикантами”, чотири доби, без води, без їжі, на ногах і на високому стільці, з навіперемінними тортурами — дубовою ніжкою, чобітьми й кулаками. Не вдовольнившись цими „гуманними” засобами, останньої ночі, мені здерли сорочку й били дубовою рейкою, до якої було вбито кілька десятків маленьких цв’шків, що при кожному ударі з неймовірним бодем впивалися в тіло.

Так виглядало „слідство” в „найдемократичнішій країні світу”, навесні 1938 р., не десь у глухому льоху на задвірках, а в „робочому кабінеті” офіційного слідчого київського обласного НКВД — Нікітіна, в середмісті Києва, на Катерининській вулиці, що тепер зветься вулицею Рози Люксембург.

Так, а то ще гірше проводилася і напевне проводиться тепер воно по всіх незлічених закладах цієї мерзеної сталінської організації.

Крім наказів писати про свою контрреволюційну працю й добірної московської лайки, я не почув від слідчого будьяких конкретних обвинувачень чи запитів. Очевидно він хотів примусити мене писати різні фантастичні історії про „підступну” антикомуністичну

добірнішою лайкою схопив зі столу ломаку і накинувшись на мене, немилосердно бив по чому попало.

Я знову втратив притомність. Очунявся я вже тоді, коли два „штурпаки” витягали мене за руки з кімнати. Ніби крізь сон, я почув навздогін голос слідчого: „Завтра я сделаю із тебя мешок с костями!”

В коридорі наказали мені підвестися, а тому що я неспроможний був до цього, мене далі поволокли за руки по коридору й сходах. Від кожного поштовху я відчував гострий біль у кожному м'язі, але вже не мав сили навіть стогнати.

Через подвір'я мене перенесли попід плечі і знову я потрапив до „собачника”, в якому був перед допитом. Мене вкинули туди і зачинили двері.

В „собачниках” панувала тиша, тільки зрідка було чути зітхання, які свідчили про те, що „собачники” не порожні.

За кілька хвилин трохи відхилилися двері й крізь щілину заглянув вартувий — той самий, що чергував вночі, коли мене привезли на допит. Він пошепки запитав мене чи був я за ці дні у в'язниці (очевидно він пізнав мене). І коли я відповів негативно, він знову запитав чи я щось їв за той час. Я відповів що не їв і попросив його дати мені хоч краплиночку води. Він, нічого не відповівши, причинив двері, а за кілька хвилин повернувся з кухликом води і шматком білого хліба: „Нате, тільки нікому не говоріть про це”, промовив він пошепки українською мовою.

Цей жест співчуття (не думаю, щоб то був підступ) і рідна мова так розчулили мене, що я заплакав як мала дитина, хоч ні разу не допустився до того підчас нелюдського слідства. Він застережливо помахав мені пальцем, очевидно для того, щоб я голосно не заговорив, забрав кухлик і, причинивши двері, пішов.

За яких дві години мене попід руки зтягли до „чорного ворона”, а за мною — ще кількох — в окремі „конверти” і ми поїхали вулицями мовчазного міста.

Не чути було крізь стінки ні сирен авт, ні яких інших ознак руху в передранковій порі.

Сидячи в „конверті”, я перший раз в моєму житті, відчув стан якоїсь дивовижної, абсолютної байдужности до всього і до життя. До того часу я не міг уявити собі, що людина може впасти в стан такої байдужности до життя. Коли б хтось в той момент сказав мені, що машина летить у прірву і я мушу лише злегка поворухнути пальцем, щоб урятуватися від смерті, я не зробив би того.

Такий стан був хвилюю у моєму житті ще один раз,
- пізніше.

Ця глибока депресія тривала, доки машина зупини-
лася перед брамою в'язниці. Від сильного поштовху я
ніби пробудився з цього стану і знову подумав про
щось життєве, не пам'ятаю про що саме...